

Oordeelsvorming in het onderwijs: tegenif tegen rechtlijnigheid

Een essay

Dit is de tekst uit Geno nummer 14, voorjaar 1999. De Genokrant wordt uitgegeven door de werkgroep Genemanipulatie en Oordeelsvorming van het Louis Bolk Instituut, Hoofdstraat 24, 3972 LA Driebergen.

Op 15 januari jongstleden werd aan prof. dr. J.C.M. van Eijndhoven, directeur van het Rathenau-Instituut, het eerste exemplaar aangeboden van het onderwijsproject Aan genen geen gebrek. Dit gebeurde tijdens de 13e Conferentie voor het Biologie Onderwijs. In het lesmateriaal, dat zich richt op de oudere leerlingen van het HAVO en VWO, staat de vaardigheid oordeelsvorming centraal, toegespitst op de thema's uit de biotechnologie. Het project is een samenwerking van onder andere het Louis Bolk Instituut (de Werkgroep Genemanipulatie en Oordeelsvorming) en de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO). In onderstaand essay pleit Frans Olofsen, de hoofdredacteur van het project, voor een nadrukkelijker plaats van het thema 'oordeelsvorming' in het onderwijs.

Een les over biotechnologie met een klas van zestien- en zeventienjarigen. Uiteenlopende oordelen komen naar voren. Een klein aantal leerlingen verkiest de luwte. Als de tegenstellingen een toppunt bereiken, zegt een leerling, bijna retorisch, met iets van verbazing in haar sten: "hoe komt het toch, dat mensen zo van elkaar verschillen?" De klas valt een kort moment stil waarna het klassengesprek van karakter verandert. Het thema is niet langer de feitelijke kant van biotechnologie, maar de existentiële wereld die erachter verborgen ligt. Hoe een les van richting kan veranderen!

De biotechnologische ontwikkelingen dagen uit, geven hoop, inspireren. Maar even vaak brengen ze angst voor de toekomst, voor een cultuur die het menselijke negeert. We veranderen, manipuleren, modificeren de natuur, geholpen door ons technisch kunnen. Deze ontwikkelingen leveren ook binnen het onderwijs indringende vragen op. Hoe kan voorkomen worden dat leerlingen teveel meegaan in de monomanie van eenzijdig toegepaste techniek of wegzeven in dweperige antihoudingen die elke ontwikkeling blokkeren? Hoe leren ze rijpe oordelen te vormen in dit zich snel ontwikkelende gebied? Het volgende is een poging in het betrekkelijk onontgonnen terrein van de

oordeelsvorming in het onderwijs meer profiel te geven.

Oordeelsvorming: meer dan alleen ratio

De eerste reactie van leerlingen op in het oog springende biotechnologische ontwikkelingen is vaak erg gevoelsmatig van karakter. Als in de les de feitelijkheden op tafel komen temperen deze primaire gevoelens meestal en krijgen de oordelen een nuchterder, feitelijker karakter. De ratio dringt zich naar voren. In deze frictie op het grensgebied tussen ratio en gevoel wint de eerste meestal. Want de ratio is 'hard' en het gevoel onpeilbaar, grillig. Toch vormt het gevoel een essentiële onderstroom van het menselijk bewustzijn die zich aan de oppervlakte uit in motieven en grondhoudingen. Het proces van oordeelsvorming is dus meer dan het uitsluitend rationeel tegen elkaar afstrepen van voor- en tegenargumenten. Oordeelsvorming is een bezigheid van zowel denken als voelen, van zowel 'hoofd' als 'hart'.

Het onderwijs komt aan het rationele ruimschoots tegemoet, is er zelfs in vergaande mate op gebaseerd. En dat moet vooral zo blijven, deze woorden zijn geen pleidooi tegen rationaliteit. Maar

gezien vanuit de thematiek van de oordeelsvorming is emancipatie van de gevoelswereld essentieel. Hoe kan dit plaatsvinden in het onderwijs?

Oordeelsvorming in het onderwijs: leren waarnemen

Een leerling van veertien jaar staat geblinddoekt voor de klas met de armen en handen voor zich uitgestrekt. De zintuigen staan op het programma, in deze les de tastzin. Hij krijgt allerlei voorwerpen op de handen gelegd met de opdracht erbij te beschrijven wat hij waarneemt. Stuk voor stuk raadt hij wat zijn handen passeert, de tastzin blijkt verbluffend vaardig. Bij een van de voorwerpen, de zaagtand van een zaagvis, stukt de herkenning. Langdurig tast hij met de handen erlangs en stelt onderwijl vragen: "is het een gereedschap?", "komt het van een dier?". Een aantal keren zeg ik hem: "niet denken, maar waarnemen!". Na zo'n minuut of vijf concludeert hij uiteindelijk: "ik neem alleen maar waar dat het voorwerp mijn handen indrukt".

Wat hier met de tastzin gebeurt, geldt in feite voor al onze zintuigindrukken. Wat wij waarnemen noemen blijkt voor een belangrijk deel denken te zijn, het denkend zoeken naar begrippen over het waargenomene. Als eenmaal een begrip is gevonden, verschuift de zuivere waarneming naar het tweede plan. Op zich is dit een uiterst zinvol gebeuren, want door het denken over zintuigindrukken kun je als mens handelen. Het is maar goed dat de waarneming van bijvoorbeeld brandlucht leidt tot de handeling wegluchten of iemand redden. Toch zit hier, wat betreft de oordeelsvorming, een addertje onder het gras. Want met het denken en de gevormde begrippen verschijnen in ons met grote wilskracht allerhande (voor)oordelen. We delen het waargenomene in, rubriceren het, hangen er etiketten aan. In de trits waarnemen-denken-oordelen neigt onder alledaagse omstandigheden het evenwicht sterk naar oordelen. Voor ons gevoel geldt een vergelijkbaar verhaal. Ik ga er hierbij vanuit dat gevoelens ook waarnemingen zijn en wel van onze binnenwereld. Ook voor ons gevoel geldt dat ze snel door ons denken wordt ingesponnen. Daardoor staat het als bewuste participant in de oordeelsvorming vaak buitenspel en speelt daarin dan een onderbewuste, des te dwingender rol. Het risico van onevenwichtige (voor)oordelen is dan levensgroot.

Het inspinnen door ons denken van de uiterlijke zintuigindrukken en de innerlijke gevoelswaarnemingen kan worden tegengegaan

door in de trits waarnemen-denken-oordelen het accent op het waarnemen te leggen. In de praktijk blijkt dat niet altijd even gemakkelijk te zijn, in feite is het zwemmen tegen de cultuurstroom in. Want onze zapp- en reclamecultuur verbindt waarnemingen maar al te graag met oordelen. Beelden, geluiden, geuren, smaken en gevoelens staan zelden nog op zichzelf. Ze staan ten dienste van wasmiddelen, automerken, uitzendbureaus, reizen naar verre landen. Een enkele melodie of vluchtig beeld is al voldoende om ons naar een product- of firmanaam te leiden. Het vaardig en zuiver kunnen waarnemen is een tegengif tegen dit soort eenzijdig, stereotiep denken. Het goed leren 'uiterlijk' en 'innerlijk' waarnemen vanaf jonge leeftijd legt in deze visie een basis voor een rijp oordeelsvermogen later.

Oordeelsvorming in het onderwijs: een vragende houding ontwikkelen

Gesprekken in de klas aangaande het thema biotechnologie lopen vaak hoog op. Misverstanden liggen al snel op de loer. Leerlingen doen regelmatig uitspraken die bij nader inzien niet op feiten gebaseerd blijken te zijn, maar stammen uit de dieperliggende gevoelslaag. De bewustwording van deze deels onderbewuste stroom kan gestimuleerd worden ineen goed ontwikkelde vraagcultuur.

Een goede vraag is goud waard. Ze fixeert niet op een antwoord en neemt de ander of het andere als vertrekpunt. Ze zet aan tot innerlijke activiteit, brengt ordening aan in enerzijds feiten en begrippen en doet anderzijds een beroep op betrokkenheid, intenties. Door het goed bevragen van de leerlingen kan dit gevoelsgebied nader in beeld komen. Essentieel hierbij is dat de docent zijn eigen oordelen terughoudt en dicht bij de antwoorden van de leerling blijft. Bij de kunst van het bevragen horen verder geduld en moed om stiltes uit te houden. Want soms zijn er na het stellen van een vraag van die stille, eeuwigdurende momenten die docenten het liefst zelf zouden willen vullen. Maar juist deze momenten, waarin leerlingen 'in zichzelf zakken', openen de deuren naar de diepere gevoelslagen.

Het centraal stellen van de vraag, boven het antwoord, heeft ingrijpende gevolgen voor de praktijk van het onderwijs. Immers, het inzicht van de leerlingen en niet dat van de docent, staat centraal. De klassieke antwoordende docent maakt in deze optiek plaats voor de vragende docent. Voor docenten kan dat een hele oefening zijn, een

innerlijke cultuuromslag. Ook met leerlingen kan deze vragende houding gepraktiseerd worden, zodat zich binnen een school of een klaslokaal een cultuur van het vragen ontwikkelt. Naast de cultuur van het waarnemen en de vraag, doet de ontwikkeling van de oordeelsvorming ook een appél op de ontmoeting, het sociale element in een school.

Oordeelsvorming in het onderwijs: sociaal oefenen

Het zou interessant zijn na te gaan wat volwassenen, terugdenkend aan hun schooltijd, als het meest wezenlijke daarin hebben ervaren. Ik durf een voorschot op het antwoord te nemen: aan de intermenselijke contacten binnen de school, die ene net naast de stof geplaatste opmerking, dat toneelstuk, die les waarin een docent zich buiten de lesstof stelde en van zijn eigen enthousiasme getuigde. Uiteindelijk is al het onderwijs mensenwerk. Het sociale is het fundament en bindmiddel van het onderwijs, de olie van de pedagogische motor. Mensen leren primair van elkaar, ook in ons informatie- en communicatie-tijdperk. Een school met alleen een 'outputcultuur' zal op langere termijn niet beklijven. Voor de oordeelsvorming geldt dit alles in het bijzonder. Alleen als leerlingen elkaar langere tijd kennen 'in voor- en tegenspoed' en elkaar regelmatig ontmoeten in een niet-gehaaste en herkenbare schoolcultuur, zal de oordeelsvorming de grenzen van het uitsluitend rationele kunnen overschrijden en in de diepten van de gevoelslaag kunnen reiken.

Op kleine scholen is het sociaal element inherent aanwezig, omdat de menselijke maat erin vanzelfsprekend aanwezig is. Iedereen kent er iedereen bij naam. Alleen dat feit al heeft een katalyserend effect op het sociale klimaat. Maar een kleine school hoeft niet een goede te zijn als het sociale niet erkend wordt als een actief leidend beginsel. Scholen kunnen het sociale element versterken door bijvoorbeeld het klasseverband zo lang mogelijk te handhaven. Of door, op meta-niveau, als school een voor iedere docent en leerling aanvaardbare sociaal georiënteerde schoolcultuur te ontwikkelen waarin regelmatig gestructureerde ontmoetingen plaatsvinden.

Pedagogiek en didactiek van de oordeelsvorming

"Hoe komt het toch, dat mensen zo van elkaar verschillen?" Aan het begin werd deze uitspraak van een leerling geciteerd. Een vraag gesteld tijdens een stil moment van een les. Eventjes duurde het, maar toch gaven die paar woorden een zwenking aan de discussie naar de onderstroom van het gevoel. Alleen ogenschijnlijk lijkt zo'n les te gaan over de nuchtere feiten, over de technische details, de risico's, al die rationeel geformuleerde voor- en tegenargumenten. Ik zou ze de 'kleine' vragen willen noemen. Maar er zijn ook de 'grote' vragen die gaan over existentie, zingeving, transcendentie, over wat leven is en het mens-zijn daarbinnen, over dood, lijden, manipuleren ja of nee. Dat zijn vragen waar leerlingen enthousiast voor worden puur om het feit omdat ze er persoonlijk bij betrokken zijn. Laten we dit soort vragen vooral niet 'eventjes erbij doen' of ze als 'zweverig' of 'dweperig' af doen, want ze gaan een leven lang mee. Onze permanent veranderende tijd vraagt, als nooit tevoren, om de ontwikkeling van een pedagogiek van de oordeelsvorming en een didactische vertaling daarvan in de onderwijspraktijk.

Frans Olofsen

Bioloog, docent aan de Geert Groote School te Amsterdam en lid van de Werkgroep Genenmanipulatie en Oordeelsvorming

Dit essay is een beknopte versie van een uitgebreider hoofdstuk uit het boek 'En toen was er DNA). Het lesproject 'Aan genen geen gebrek; over biotechnologie en meningsvorming' is verkrijgbaar bij het Louis Bolkinstituut, Hoofdstraat 24, 3972 LA Driebergen, telefoon: 0343 - 51 78 14.

**©Stichting DIALOOG®
versie 2**